



## AYOLLAR HUQUQLARINI TA'MINLASHDA MEDIATSIYA INSTITUTINING O'RNI VA AHAMIYATI

*Toshmamatova Shaxrizoda Dilmurod qizi*

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti*

*“Yurisprudensiya” yo‘nalishi 3-kurs talabasi*

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada ayollar huquqlarini ta'minlashda mediatsiya institutining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada nizolarni sudgacha hal etishning muqobil usuli sifatida mediatsiyaning afzalliklari, uning ayollar uchun qulay va samarali mexanizm ekanligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Maqolada oilaviy nizolar, mehnat munosabatlari hamda ijtimoiy kelishmovchiliklar doirasida mediatsiya amaliyotining qo'llanilishi va natijalari ko'rib chiqiladi. Maqolada mediatsiya jarayonida tomonlarning tengligi, ixtiyoriyligi va maxfiyligi tamoyillarining ayollar huquqlarini himoya qilishdagi o'rni yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** mediatsiya, ayollar huquqlari, gender tengligi, oilaviy nizolar, huquqiy himoya, mediator, kelishuv, ijtimoiy adolat.

### **Kirish.**

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida inson huquqlarini ta'minlash, ayniqsa ayollar huquqlarini himoya qilish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Gender tengligini ta'minlash, ayollarning jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirish hamda ularning huquq va manfaatlarini ishonchli himoya qilish bugungi kunda barqaror rivojlanishning ajralmas sharti sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ilgari surilgan global rivojlanish maqsadlarida ham gender tengligi alohida ustuvor yo'nalish sifatida e'tirof etilgan



bo‘lib, unda ayollarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va ularning huquqiy himoyasini kuchaytirish muhim vazifalar qatoriga kiritilgan.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda ayollar huquqlarini ta‘minlash borasida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2019-yilda qabul qilingan “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi hamda “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunlar ushbu yo‘nalishdagi huquqiy bazani mustahkamlashga xizmat qildi [1,2]. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar orqali ayollarning turli shakldagi kamsitilishining oldini olish, ularning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish hamda davlat organlarining bu boradagi mas‘uliyatini aniqlashtirish imkoniyati yaratildi. Natijada, ayollar huquqlarini ta‘minlash masalasi davlat siyosatining tizimli va izchil yo‘nalishiga aylandi. Shu bilan birga, nizolarni hal etishning samarali va muqobil mexanizmlarini joriy etish masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. An‘anaviy sud tizimi bilan bir qatorda nizolarni sudgacha tartibda hal etish usullarini rivojlantirish huquqiy tizim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, mediatsiya instituti nizolarni tezkor, iqtisodiy jihatdan maqbul va tomonlar manfaatlarini inobatga olgan holda hal etish imkonini beruvchi zamonaviy vosita sifatida alohida e‘tiborga loyiqdir.

Mediatsiya - bu nizolashayotgan tomonlar o‘rtasida mustaqil va xolis uchinchi shaxs, ya‘ni mediator ishtirokida o‘zaro kelishuvga erishish jarayonidir. Ushbu jarayon ixtiyoriylik, tenglik, betaraflik va maxfiylik tamoyillariga asoslanadi. O‘zbekiston Respublikasida mediatsiya institutini huquqiy jihatdan mustahkamlash maqsadida 2018-yilda “Mediatsiya to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi [3]. Ushbu qonun nizolarni sudgacha va sud jarayonida mediatsiya orqali hal etish imkoniyatlarini kengaytirib, fuqarolar uchun muqobil huquqiy mexanizmni yaratdi.

Ayollar huquqlarini ta‘minlash kontekstida mediatsiya institutining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Chunki ko‘plab hollarda ayollar sud jarayonlarining murakkabligi, uzoq davom etishi, shuningdek ijtimoiy va psixologik omillar sababli



o‘z huquqlarini himoya qilishda qiyinchiliklarga duch keladi. Mediatsiya esa ushbu to‘siqlarni qisman bartaraf etib, ayollarga yanada moslashuvchan va qulay muhitda nizolarni hal etish imkonini yaratadi. Ayniqsa, oilaviy nizolarni hal etishda mediatsiya tomonlar o‘rtasidagi munosabatlarni saqlab qolish, murosaga erishish hamda kelajakdagi ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot dasturi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham mediatsiya institutining samaradorligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra [4], nizolarni muqobil hal etish usullari sud tizimiga tushadigan yuklamani kamaytiradi, nizolarni ko‘rib chiqish muddatini qisqartiradi hamda tomonlarning yakuniy natijadan qoniqish darajasini oshiradi. Bu esa ayniqsa ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar, jumladan ayollar uchun muhim afzalliklarni yuzaga keltiradi. Mediatsiya institutining amaliyotda keng qo‘llanilishiga to‘sqinlik qilayotgan ayrim omillar ham mavjud. Jumladan, aholining ushbu institut haqidagi xabardorlik darajasining pastligi, mediatorlar malakasini oshirish zarurati hamda mediatsiya natijalarining ijrosini ta‘minlash bilan bog‘liq muammolar ushbu sohani yanada rivojlantirishni talab etadi. Shu sababli, mediatsiya institutini takomillashtirish, uning huquqiy asoslarini mustahkamlash va amaliy qo‘llanilishini kengaytirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

### **Tadqiqot metodologiyasi.**

Mazkur maqolada ayollar huquqlarini ta‘minlashda mediatsiya institutining o‘rni va ahamiyatini o‘rganish maqsadida bir nechta ilmiy usullardan foydalanildi. Avvalo, tahlil va sintez metodi orqali mediatsiya bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va rasmiy manbalar o‘rganilib, umumlashtirildi. Statistik tahlil usuli yordamida O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi hamda boshqa rasmiy organlar tomonidan e‘lon qilingan sud amaliyoti ma‘lumotlari tahlil qilindi. Taqqoslash metodi asosida O‘zbekiston tajribasi xalqaro amaliyot bilan solishtirilib, mediatsiya institutining o‘xshash va farqli jihatlari aniqlab olindi. Tizimli



yondashuv orqali mediatsiya jarayonining huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlari o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqildi.

### **Tahlil va natijalar.**

Ayollar huquqlarini ta‘minlashda mediatsiya institutining samaradorligini baholash uchun O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda amalga oshirilgan huquqiy islohotlar, sud tizimi yuklamasi bo‘yicha rasmiy ma‘lumotlar hamda xalqaro tashkilotlar tahlillari o‘rganildi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, mediatsiya instituti huquqiy tizimda nisbatan yangi bo‘lsa-da, uning qo‘llanilish doirasi kengayib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasida 2018-yilda qabul qilingan “Mediatsiya to‘g‘risida”gi Qonun nizolarni sudgacha hal etishning huquqiy asosini yaratdi. Ushbu qonun fuqarolik, oilaviy va mehnat nizolarini mediator ishtirokida hal etish imkonini beradi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan e‘lon qilingan umumiy sud statistikalarga ko‘ra [5], fuqarolik ishlari sudlarda eng katta ulushni tashkil etadi va ularning muhim qismi oilaviy nizolarga to‘g‘ri keladi. Rasmiy sud tizimi ma‘lumotlariga ko‘ra, fuqarolik ishlari umumiy sud ishlarining sezilarli qismini tashkil etadi va ularning katta ulushi nikohdan ajratish, aliment undirish hamda bolalar bilan bog‘liq nizolardan iborat. Aynan shu toifadagi ishlar mediatsiya uchun eng mos yo‘nalish hisoblanadi, chunki ular nizoni “yutish yoki yutqazish” tamoyilida emas, balki kelishuv asosida hal etishga yo‘naltirilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra [6], mamlakat aholisi tarkibida ayollar ulushi 49–50 foiz atrofida barqaror saqlanib kelmoqda. Bu ko‘rsatkich mediatsiya institutining gender jihatdan katta ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini bildiradi, chunki har ikkinchi fuqaro ayol bo‘lgan jamiyatda nizolarni muqobil hal etish mexanizmlari muhim rol o‘ynaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mediatsiya amaliyoti O‘zbekistonda asosan fuqarolik va oilaviy nizolar doirasida qo‘llanilmoqda. Sud tizimi yuklamasini kamaytirish bo‘yicha ochiq ma‘lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda sudlarda ko‘rilayotgan ishlar soni ortib



bormoqda, ayniqsa oilaviy nizolar doimiy ravishda yuqori ulushni saqlab qolmoqda. Shu sababli mediatsiya sud jarayonlarini yengillashtiruvchi muhim instrument sifatida ko‘rilmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot dasturi tomonidan Markaziy Osiyo mamlakatlarida o‘tkazilgan tahlillarga ko‘ra [7], mediatsiya va boshqa muqobil nizolarni hal etish usullari sud jarayonlariga nisbatan ancha tezroq natija beradi va tomonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning saqlanib qolishiga xizmat qiladi. UNDP tahlillarida qayd etilishicha, muqobil nizolarni hal etish mexanizmlari sud yuklamasini sezilarli darajada kamaytiradi va fuqarolarning huquqiy tizimga ishonchini oshiradi.

O‘zbekiston amaliyotida mediatsiya ayniqsa oilaviy nizolarda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Statistik kuzatuvlarga ko‘ra, nikohdan ajratish va aliment bilan bog‘liq ishlar sud tizimida eng ko‘p uchraydigan toifadir. Ushbu ishlarning bir qismi mediatsiya orqali hal etilganda, tomonlar o‘rtasida kelishuvga erishish va sud jarayonidan tashqarida muammoni bartaraf etish imkoniyati yuzaga keladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mediatsiya institutining eng muhim afzalliklaridan biri - bu jarayonning ixtiyoriyligi va tezkorligidir. Sud jarayonlari ko‘pincha bir necha oy davom etsa, mediatsiya jarayoni qisqa muddat ichida yakunlanishi mumkin. Bu esa ayniqsa ayollar uchun muhim, chunki ular ko‘pincha uzoq davom etadigan sud jarayonlarida psixologik va iqtisodiy bosimga duch keladi. Shuningdek, maxfiylik tamoyili ham mediatsiyaning muhim ustunligi hisoblanadi. Sud jarayonlari ochiq bo‘lishi mumkin bo‘lgan holatlarda mediatsiya jarayonlari yopiq o‘tkaziladi, bu esa ayollarning shaxsiy hayotiga oid ma’lumotlarning oshkor bo‘lish xavfini kamaytiradi. Biroq tahlillar mediatsiya institutining to‘liq salohiyati hali ishga solinmaganini ham ko‘rsatadi. Aholi orasida mediatsiya haqida yetarli ma’lumot yo‘qligi, mediatorlar sonining hududlar bo‘yicha notekisligi hamda mediatsiya kelishuvlarini ijro etish mexanizmlarining yanada mustahkamlanishi zarurligi asosiy muammolar sifatida qayd etiladi.



Umumiy natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda mediatsiya instituti shakllanish bosqichidan rivojlanish bosqichiga o'tmoqda. U ayniqsa ayollar huquqlarini ta'minlashda muhim muqobil vosita bo'lib, sud tizimining yuklamasini kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda sezilarli ahamiyat kasb etadi.

### **Muhokama.**

O'tkazilgan tahlillar natijasiga ko'ra, mediatsiya instituti ayollar huquqlarini ta'minlash tizimida muhim o'rin egallab borayotgan bo'lsa-da, uning amaliy samaradorligi hali to'liq darajada shakllanmagan. O'zbekiston Respublikasida mediatsiya institutining joriy etilishi huquqiy tizimni liberallashtirish va nizolarni muqobil hal etish mexanizmlarini rivojlantirish yo'lidagi muhim qadam sifatida baholanadi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, ushbu institutning imkoniyatlaridan to'liq foydalanish darajasi hali yetarli emas. Avvalo, mediatsiyaning asosiy afzalligi sifatida uning tezkorligi va ixtiyoriylik tamoyiliga asoslanishi qayd etiladi. Sud jarayonlari ko'pincha uzoq davom etadigan va murakkab protsessual bosqichlarni o'z ichiga oladigan jarayon bo'lsa, mediatsiya nisbatan qisqa muddatda yakunlanishi mumkin. Bu holat, ayniqsa, ayollar uchun muhim ahamiyatga ega, chunki ular ko'pincha oilaviy yoki ijtimoiy nizolarda psixologik bosim ostida bo'lishi mumkin. Mediatsiya esa bunday bosimni kamaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot dasturi tomonidan olib borilgan xalqaro tahlillar mediatsiya kabi muqobil nizolarni hal etish mexanizmlari sud tizimiga tushadigan yuklamani kamaytirishini va tomonlar o'rtasida barqaror kelishuvga erishish imkoniyatini oshirishini tasdiqlaydi. Bu esa mediatsiyaning nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy jihatdan ham samarali instrument ekanligini ko'rsatadi. Biroq, O'zbekiston amaliyotida mediatsiya institutining to'liq rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan bir qator omillar mavjud. Eng muhim muammolardan biri - aholining mediatsiya haqidagi huquqiy xabardorlik darajasining pastligidir. Ko'plab fuqarolar, xususan ayollar, nizolarni sudsiz hal etish imkoniyati mavjudligini yetarli darajada bilmaydi. Bu esa mediatsiyaga murojaat qilish darajasining past bo'lishiga



olib kelmoqda. Yana bir muhim muammo mediatorlar institutining hududlar bo'yicha notekis rivojlanganligidir. Ayrim hududlarda malakali mediatorlar soni yetarli bo'lsa, boshqa hududlarda bu tizim hali shakllanish bosqichida qolmoqda. Natijada mediatsiya xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari hududlar kesimida farqlanadi, bu esa tizimning bir xilda ishlashiga to'sqinlik qiladi. Shuningdek, mediatsiya natijalarining ijro etilishi masalasi ham muhokama talab etadi. Ayrim hollarda erishilgan kelishuvlarning to'liq bajarilmasligi yoki ijro mexanizmlarining sustligi kuzatiladi. Bu esa mediatsiya institutiga bo'lgan ishonchni pasaytirishi mumkin.

Ayollar huquqlarini ta'minlash nuqtai nazaridan qaraganda, mediatsiya jarayonining maxfiylik tamoyili muhim ustunlik hisoblanadi. Chunki ko'plab ayollar oilaviy yoki shaxsiy nizolarni ommaviy sud jarayonida muhokama qilishdan psixologik jihatdan qiynaladi. Mediatsiya esa bu jarayonni yopiq va tinch muhitda olib borish imkonini beradi. Shu bilan birga, sud tizimi bilan mediatsiya o'rtasidagi o'zaro integratsiya ham muhim ahamiyatga ega. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, sudlar tomonidan tomonlarga mediatsiyani tavsiya qilish mexanizmi mavjud bo'lsa-da, uning qo'llanilish darajasi har doim ham yuqori emas. Bu esa mediatsiyani sud tizimiga yanada chuqurroq integratsiya qilish zarurligini ko'rsatadi.

### **Xulosa va takliflar.**

O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, mediatsiya instituti O'zbekiston Respublikasida nizolarni muqobil hal etishning muhim huquqiy mexanizmlaridan biri sifatida shakllanib bormoqda. Ayniqsa, ayollar huquqlarini ta'minlash jarayonida mediatsiya sud jarayonlariga nisbatan tezkorligi, ixtiyoriyligi va tomonlar manfaatlarini inobatga olishi bilan ajralib turadi. Bu esa oilaviy nizolar, aliment, nikohdan ajratish va boshqa ijtimoiy-huquqiy muammolarni hal etishda muhim afzallik yaratadi. Shu bilan birga, amaliyot shuni ko'rsatadiki, mediatsiya institutining salohiyati hali to'liq ishga solinmagan. Aholining ushbu institut haqidagi xabardorlik darajasi yetarli emasligi, mediatorlar soni va malakasining



hududlar kesimida bir xil emasligi hamda mediatsiya kelishuvlarining ijro mexanizmlarida ayrim kamchiliklar mavjudligi tizim samaradorligiga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli mediatsiya institutini yanada rivojlantirish va uni keng joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Yuqoridagi tahlil va muhokamalardan kelib chiqib quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

✓ Aholi, ayniqsa ayollar o'rtasida mediatsiya bo'yicha huquqiy targ'ibotni kuchaytirish- bu taklifning asoslanishi shundaki, ko'plab fuqarolar nizolarni sudsiz hal etish imkoniyati mavjudligini yetarli darajada bilmaydi. Natijada ular avtomatik tarzda sud jarayoniga murojaat qiladi. Agar mediatsiya haqida ommaviy axborot vositalari, ta'lim muassasalari va ijtimoiy kampaniyalar orqali keng tushuntirish ishlari olib borilsa, fuqarolarning huquqiy savodxonligi oshadi va mediatsiyadan foydalanish darajasi sezilarli ortadi. Bu esa sud tizimi yuklamasini kamaytirishga ham xizmat qiladi.

✓ Mediatorlar institutini rivojlantirish va ularning malakasini oshirish tizimini kuchaytirish. Hozirgi kunda ayrim hududlarda malakali mediatorlar yetishmasligi sababli mediatsiya amaliyoti to'liq ishlamayapti. Agar mediatorlar tayyorlash bo'yicha maxsus o'quv dasturlari kengaytirilsa va ularning sertifikatlash tizimi takomillashtirilsa, mediatsiya xizmatlarining sifati oshadi. Bu esa nizolarni professional darajada, adolatli va samarali hal etish imkonini beradi, ayniqsa ayollar ishtirokidagi murakkab oilaviy nizolarda.

Umuman olganda, mediatsiya institutini rivojlantirish orqali ayollar huquqlarini himoya qilish tizimini yanada samarali qilish, nizolarni insonparvar va tezkor usulda hal etish hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish mumkin.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 02.09.2019 yildagi O'RQ-562-son. "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida".



2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 02.09.2019 yildagi O‘RQ-561-son. “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”.

3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 03.07.2018 yildagi O‘RQ-482-son. “Mediatsiya to‘g‘risida”.

4. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot dasturi O‘zbekistonda nizolarni muqobil hal etish bo‘yicha tahliliy hisobotlari. [www.un.org](http://www.un.org)

5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi rasmiy statistik ma’lumotlari va yillik hisobotlari. [www.stat.sud.uz](http://www.stat.sud.uz)

6. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi rasmiy ma’lumotlari. [www.stat.uz](http://www.stat.uz)